

تأثیر نگرش مذهبی و معنویت‌گرایی بر مکانیسم‌های دفاعی

معصومه ایمانزاد^۱، گلندام عطابیگی ممتاز^۲، سید رحمت‌الله موسوی مقدم^۳، نسرين نجفی^۲
زینب خدادادی^۲

^۱ مرکز تحقیقات پروتئومیکس، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی، دانشگاه علوم تحقیقات ایلام

^۳ استادیار، دانشگاه علوم پزشکی ایلام

چکیده

سابقه و هدف: تأثیر دین را به هیچ عنوان نمی‌توان بر عملکرد و رفتار و واکنش‌های افراد در شرایط مختلف بی‌تأثیر دانست. هر فردی دارای مکانیسم‌های دفاعی است و این‌گونه رفتارها به عنوان محافظی در مقابل اضطراب‌های شدید به کار برده می‌شوند. این تحقیق با هدف بررسی ارتباط معنویت‌گرایی و نگرش مذهبی با مکانیسم‌های دفاعی انجام گردید.

روش بررسی: در این تحقیق توصیفی-تحلیلی، ۱۴۰ دانشجوی دانشگاه علوم پزشکی ایلام به صورت تصادفی انتخاب شدند. ابزار مورد استفاده در این تحقیق، مقیاس جهت‌گیری مذهبی آلپورت و پرسشنامه سبک‌های دفاعی (اندروز، ۱۹۹۳) بود. تحلیل داده‌ها نیز با نرم افزار SPSS18 و با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون و محاسبه میانگین و انحراف معیار انجام گرفت.

یافته‌ها: در میان مکانیسم‌های دفاعی، مقیاس واپس‌رانی با نمره ۲۲/۴۵ دارای بالاترین میانگین و خیال‌بافی با ۱۲/۳۷ دارای پایین‌ترین میانگین بود. نگرش مذهبی درونی ($m=20/32$) بالاتر از نگرش مذهبی بیرونی ($m=17/77$) قرار داشت. همچنین میان برخی مکانیسم‌های دفاعی و نگرش مذهبی ارتباط معکوس معنی‌داری وجود داشت.

نتیجه‌گیری: مکانیسم‌های دفاعی، فرایندهای ناهشیار درون‌روانی هستند که وظیفه محافظت از خود را در مقابل موقعیت‌های تهدیدآمیز یا استرس‌زا بر عهده دارند. نتایج، بیانگر رابطه معکوس بین نگرش مذهبی و برخی مکانیسم‌های دفاعی بوده است.

واژگان کلیدی: مکانیسم‌های دفاعی، معنویت‌گرایی، نگرش مذهبی، جهت‌گیری دینی، مقیاس جهت‌گیری مذهبی آلپورت.

مقدمه

لایتنهای تفکر کند. زمانی این بعد مهم در زندگی برجسته و مهم می‌شود که انسان در برابر فشارهای عاطفی، بیماری شدید و مرگ قرار گیرد. بر اساس جدیدترین پژوهش‌های جامعه‌شناختی، ۹۵٪ انسان‌ها به وجود خداوند ایمان دارند. محققان، هیچ قومی از اقوام بشری را نیافته‌اند که صاحب نوعی دین نباشند. مذهب به عنوان مجموعه‌ای از اعتقادات، باورها و ناپیداها و نیز ارزش‌های اختصاصی و تعمیم یافته، از مؤثرترین تکیه‌گاه‌های روانی به شمار می‌رود و قادر است معنای زندگی را در لحظه‌های عمر فراهم کند و در شرایط خاص نیز با فراهم‌سازی تکیه‌گاه‌های تبیینی، فرد را از تعلیق و بی‌معنایی نجات دهد (۱). آملینگ از مذهب به مثابه یک

معنویت یک کیفیت روانی است که فراتر از باورهای مذهبی است و در انسان ایجاد انگیزه می‌کند و احساساتی مثل درک هیبت الهی و احترام به خلقت را در شخص به وجود می‌آورد. فرد معنوی در زندگی هدفمند است و معنای زندگی را دریافته است؛ حتی در مواردی که فرد به وجود خداوند اعتقاد نداشته باشد بعد معنوی، انسان را وامی‌دارد تا درباره خلقت و جهان

آدرس نویسنده مسئول: ایلام، دانشگاه علوم پزشکی ایلام، دکتر سید رحمت‌الله موسوی مقدم

(email: prof.m1344@gmail.com)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۷/۳۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۲/۱۰/۲۵

رساندن تغییرات ناگهانی در واقعیت درونی و بیرونی از طریق تأثیرگذاری بر چگونگی ادراک حوادث تهدید کننده عمل می‌کنند (۸). فروید سبک دفاعی شخصی، یعنی فراوانی استفاده از مکانیسم‌های دفاعی متفاوت در مقایسه با دیگران را متغیر اصلی برای شناخت شخصیت، آسیب شناسی و میزان سازش یافتگی می‌داند.

مکانیسم‌های دفاعی، فرایندهای ناهشیار درون روانی هستند که وظیفه محافظت از خود را در مقابل موقعیت‌های تهدیدآمیز یا استرس زا بر عهده دارد. آن‌ها از طریق اجتناب از اضطراب و یا شیوه‌ای خاص از مواجهه با اضطراب، شرایط روانی را سازمان و بقاء می‌بخشند. بنابراین، آن‌ها تلاش‌هایی را در رویارویی با تعارض روانی انجام می‌دهند و می‌توانند رفتارهای مقابله‌ای را تسهیل کنند، ولی استفاده به شیوه‌ای نامناسب از آن‌ها (همچون انکار، فرافکنی، جابجایی، انزوا)، می‌تواند رشد روانی را مختل کند و از پاسخ‌های مقابله‌ای مفید جلوگیری به عمل آورد؛ فرضیه‌ای که بر اساس یافته‌های پژوهشی بسیار مورد تأیید قرار گرفته است. برای مثال، بیماران افسرده در استفاده از دفاع‌های درونی سازی و برونی سازی آشکارا متفاوت از افراد غیر افسرده عمل می‌کنند.

مکانیسم‌ها و سبک‌های دفاعی سازش یافته با پیامدهای سلامت جسمانی و روانی در ارتباط قرار می‌گیرند و مکانیسم‌ها و سبک‌های دفاعی سازش نایافته با بسیاری از شاخص‌های منفی سلامت مانند افسردگی مرتبطند. با توجه به مطالب بیان شده در این راستا، پژوهش حاضر، رابطه معناگرایی و مذهب با مکانیسم‌های دفاعی را بر روی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایلام بررسی نمود. در واقع به این سؤال اصلی که چه ارتباطی بین نگرش مذهبی و مکانیسم‌های دفاعی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایلام وجود دارد، پرداخته می‌شود.

مواد و روشها

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی تحلیلی است که قصد دارد رابطه بین نگرش مذهبی و مکانیسم‌های دفاعی را مورد بررسی قرار دهد. جامعه آماری پژوهش حاضر را دانشجویان دانشکده‌های علوم پزشکی شهر ایلام تشکیل دادند که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده تعداد ۱۴۰ نفر از آن‌ها انتخاب شده و پرسشنامه‌ها بین آن‌ها منتشر و پس از تکمیل جمع‌آوری شد. تعداد ۹۷ نفر دانشجوی دختر و ۴۳ پسر آزمودنی‌های تحقیق حاضر را تشکیل دادند. آزمودنی‌ها در

مجموعه عقاید سازمان یافته یاد می‌کند که به سؤالات زندگی پاسخ می‌دهد و در قالب متون مذهبی، تشریفات و اعمال سازمان‌دهی می‌شود (۲). مذهب به عنوان یک نظام با معنا تصور می‌شود که افراد از آن برای کمک به فهم مسایل جهانی، پیش‌بینی، مهار وقایع و حفظ حرمت خود استفاده می‌کنند. در همین زمینه، یکی از موضوعات دینی و مذهبی، که از سوی محققان به عنوان شاخص پیروی یا تمایل به آموزه‌های دینی در پیشینه تحقیقات مطرح شده، جهت‌گیری مذهبی است (۳). این مفهوم بر دلایل ابزاری و غیر ابزاری بودن افراد، در گزاردن کنش‌های مذهبی دلالت دارد (۴). جهت‌گیری مذهبی عبارت از عملکرد فرد بر اساس باورهای دینی خود می‌باشد (۵). جهت‌گیری مذهبی به فرار مرجعیت بخشیدن به ساختار روابط و مناسبات در تمام ابعاد آن، در پرتو رابطه انسان با خدا تعریف شده است (۶). در حوزه روان‌شناسی، آلپورت نخستین محقق‌ی هست که جهت‌گیری مذهبی را مورد بررسی قرار داده است. مقصود آلپورت از جهت‌گیری مذهبی، ترکیبی از باورهای مذهبی، رفتارها و انگیزه بود. از دیدگاه آلپورت، این جهت‌گیری مذهبی به دو صورت جهت‌گیری مذهبی درونی و جهت‌گیری مذهبی بیرونی می‌باشد (۷).

از ابعاد و مؤلفه‌هایی که ارتباط تنگاتنگ و گاهاً مستقیم با نگرش مذهبی دارد می‌توان به مسئله "معنا" و "مفهوم" در زندگی انسان‌ها اشاره نمود. معنادرمانی به دلیل اینکه معنای وجود انسان را تحت عنوان جستجوی انسان برای چیزی به نام معنا بررسی می‌کند از روان‌درمانگران وجودی چون رولومی و ایرون یالوم جدا می‌شود. اما از آنچه که به ویژه تعریف اخیر بار مذهبی دارد، می‌توان معنادرمانی را "درمانی متمرکز بر معنا" تعریف کرد؛ وی معنادرمانی را نوعی روان‌درمانی در قالب اصطلاح‌های معنوی می‌داند. در واقع معنادرمانی شاخه‌ای مجزا در مکتب روان‌درمانی وجودی انسان‌گراست از آن جهت که بر روح انسان یا بعد معنوی او متمرکز کرده و معنای وجود را تحت عنوان جستجوی انسان برای چیزی به نام معنا بررسی می‌کند. برخی دیگر نیز معنادرمانی را یک نظام فلسفی - روان‌شناختی می‌دانند که به بیماران کمک می‌کند تا به رغم سوگ و ناامیدی بر اذ دست رفته‌ها تمرکز نکنند؛ بلکه در جستجوی معنا باشند. در نتیجه، زندگی از نگاه معنادرمانی تحت هر شرایطی معنادار است؛ افراد با اراده‌ای معطوف به معنا انگیزه می‌شوند و انسان دارای اراده آزاد است. دیگر متغیر مورد بحث در پژوهش حاضر، مکانیسم‌های دفاعی است طبق تعریف، مکانیسم‌های دفاعی، فرایندهای تنظیم‌کننده‌ی خودکاری هستند که برای کاهش ناهماهنگی شناختی و به حداقل

جریان پژوهش حاضر قرار گرفتند و برای نوشتن مشخصات خود اجباری نداشتند.

اولین ابزار مورد استفاده در پژوهش حاضر آزمون جهت‌گیری مذهبی آلپورت آزمون جهت‌گیری مذهبی آلپورت بود که دارای ۲۱ ماده است و جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی را مورد سنجش قرار می‌دهد (۹). منظور آلپورت از جهت‌گیری مذهبی درونی، مؤلفه‌های انگیزشی فراگیری است که غایت و هدف هستند نه وسیله‌ای برای دستیابی به اهداف فردی. این مؤلفه‌ها، تنها جهت‌گیری مذهبی درونی سلامت روانی را برای فرد به ارمغان می‌آورد. این مقیاس پس از ترجمه بر روی ۴۵

نفر دانشجوی دانشگاه‌های تهران اجرا و اعتبار آن با ضریب آلفای کرونباخ معادل ۰/۷۳ محاسبه گردید. ابزار دوم، پرسشنامه مکانیسم‌های دفاعی آزموذنی‌ها بود که در این پژوهش با استفاده از فرم فارسی پرسش‌نامه سبک‌های دفاعی اندروز تعیین شد (۱۰). این پرسش‌نامه یک ابزار ۷۷ سؤالی است که در مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت (از کاملاً موافق تا کاملاً مخالف)، ۱۴ مکانیسم دفاعی را می‌سنجد که عبارتند از: واپس‌رانی، جبران، همانندسازی، درون‌فکنی، فرافکنی، دلیل‌تراشی، واکنش‌سازی وارونه، بازگشت، جابجایی، انکار، خیال‌بافی، والایش، تبدیل و توجیه عقلانی. این پرسشنامه

جدول ۱. توصیف میانگین و انحراف استاندارد مؤلفه‌های ۱۴ گانه مکانیسم‌های دفاعی پاسخگویان

مؤلفه‌های مکانیسم‌های دفاعی	تعداد نمونه‌های پژوهش	حداقل نمره	حداکثر نمره	میانگین نمره	انحراف معیار
توجیه عقلی	۱۳۹	۷	۳۱	۱۷/۳۴	۳/۶۶
تبدیل	۱۳۹	۶	۲۴	۱۵/۵۴	۳/۱۵
والایش	۱۳۹	۶	۵۶	۱۴/۹۷	۵/۷۴
خیال‌بافی	۱۳۹	۴	۲۲	۱۲/۳۷	۳/۳۷
انکار	۱۳۹	۱۰	۳۲	۲۱/۲۴	۴/۳۳
جابجایی	۱۳۹	۵	۵۸	۱۴/۵۸	۵/۷۴
واپس‌رانی	۱۴۰	۱۲	۶۴	۲۲/۴۵	۵/۶۶
همانندسازی	۱۳۹	۶	۲۵	۱۵/۶۸	۳/۵۴
جبران	۱۴۰	۱۰	۳۳	۲۱/۸۲	۴/۱۲
درون‌فکنی	۱۳۹	۹	۳۰	۱۸/۹۲	۳/۳۰
فرافکنی	۱۳۹	۵	۴۶	۱۴/۶۶	۴/۶۳
دلیل‌تراشی	۱۳۹	۷	۲۴	۱۵/۱۲	۳/۰۷
واکنش وارونه	۱۳۹	۶	۲۴	۱۵/۳۴	۲/۹۳
بازگشت	۱۳۹	۷	۲۶	۱۸/۱۰	۳/۶۱

جدول ۲. میانگین و انحراف استاندارد مؤلفه‌های جهت‌گیری مذهبی در بین پاسخگویان

جهت‌گیری مذهبی	تعداد نمونه‌های پژوهش	حداقل نمره	حداکثر نمره	میانگین نمره	انحراف معیار
جهت‌گیری درونی	۱۴۰	۱۳	۲۵	۲۰/۳۱	۱/۶۱
جهت‌گیری بیرونی	۱۴۰	۱۳	۲۷	۱۷/۷۰	۱/۹۶
نگرش مذهبی	۱۴۰	۳۱	۵۱	۳۸/۰۲	۲/۷۵

جدول (۳): ضریب همبستگی میان جهت‌گیری مذهبی با مؤلفه‌های ۱۴ گانه مکانیسم‌های دفاعی

جهت‌گیری مذهبی	توجیه عقلی	تبدیل	والایش	خیال‌بافی	انکار	جابجایی	واپس‌رانی	همانندسازی	جبران	درون‌فکنی	فرافکنی	دلیل‌تراشی	واکنش وارونه	بازگشت
ضریب همبستگی	-۰/۱۳۸	-۰/۱۵۰	-۰/۱۹۳	-۰/۰۰۷	-۰/۲۲۸	-۰/۰۹۶	-۰/۰۶۲	-۰/۱۴۵	-۰/۰۷۲	-۰/۱۳۵	-۰/۱۱۵	-۰/۰۸۱	-۰/۰۸۵	
سطح معناداری	۰/۹۶۴	۰/۱۰۳	۰/۰۷۹	۰/۰۲۳	۰/۹۳۸	۰/۰۰۷	۰/۲۶۲	۰/۴۶۹	۰/۰۹۰	۰/۳۹۷	۰/۱۱۴	۰/۳۴۳	۰/۳۲۱	

اضطراب، استرس و افسردگی همراه هستند. بسیاری از انسان‌ها برای کاستن از این عوامل روان‌شناختی خصوصاً اضطراب دست به رفتارهای جبرانی یا سازشی می‌زنند؛ به عبارت دیگر از مکانیسم‌های دفاعی استفاده می‌کنند. هر فردی برخی از این رفتارها را داراست و این گونه رفتارها به عنوان سپر یا محافظ در مقابل اضطراب و تشویش شدید به کار برده می‌شوند ولی افراط در به کار بردن این مکانیسم‌ها ممکن است منجر به ناراحتی‌های روانی شود (۱۲). در زمینه استفاده از مکانیسم‌های دفاعی تحقیقات زیادی انجام شده که نتایج نشان دهنده فرار افراد از شرایط سخت و ناراحت کننده می‌باشد. در این راستا شاید بعضی دین را نیز یک مکانیسم و حلال مشکلات بدانند. اکثر تحقیقات صورت گرفته در حوزه روانشناسی دین نشان دادند که زنان از دین‌داری بیشتری برخوردارند. دین‌داری و به خصوص دین درونی می‌تواند مفهومی در ارتباط و هم‌راستا با سلامت روان‌شناختی باشد. همچنین نتایج مطالعه حاضر در تأیید مطالعات صورت گرفته در حوزه تفاوت‌های جنسی در حیطه دین‌داری نشان داد که نمرات زنان در هر دو جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی بیشتر است (۱۳-۱۵). دلایل احتمالی دین‌داری بیشتر زنان می‌تواند شامل موارد ذیل باشد؛ نکته اول این که ادیان توحیدی همیشه بر حقوق زنان در مقابل ظلم‌ها و زیاده‌خواهی مردان در طول تاریخ تأکید کرده‌اند و احقاق حقوق زنان مدنظر داشته‌اند؛ بنابراین زنان در واقع به دین به عنوان یک پناهگاه در برابر اعمال قدرت‌ها نگاه کرده‌اند، نکته دیگر این که ادیان در عبادات بین زن و مرد تفاوتی قائل نشده‌اند و زن را همانند بسیاری از مکاتب ناتوان از ارضای نیازهای بشری، در حاشیه جامعه قرار نداده‌اند نکات اشاره شده برای زنان که همیشه در معرض تبعیض‌های جنسیتی قرار داشته‌اند خواستنی و قابل توجه بوده است و می‌تواند یکی از دلایل توجه بیشتر زنان به دین باشد (۱۶).

پژوهش حاضر بیانگر نگرش مذهبی درونی بالا در بین پاسخگویان بوده و افراد آزمودنی نگرش بیرونی پایینی داشتند. نمره نگرش مذهبی درونی آن‌ها ۲۰/۳۲ در برابر ۱۷/۷۰ که نمره نگرش بیرونی آنان بود قرار داشت. همچنین نتایج ضریب همبستگی به دست آمده ارتباط بین نگرش مذهبی و مکانیسم‌های دفاعی را منفی و گاهی معنادار ارزیابی نموده که بیانگر آن است هر چه افراد از نگرش مذهبی بالاتری برخوردار باشند کمتر به مکانیسم‌های دفاعی پناه برده و مشکلات را توجیه می‌نمایند. این مساله در خصوص دو مولفه "جابجایی" و "خیال‌بافی" کاملاً معنی دار نیز می‌باشد. در این پژوهش،

توسط حسینی در سال ۱۳۸۶، بر روی ۲۰۰ نفر از دانشجویان دانشگاه بهشهر اجرا و هنجاریابی مقدماتی شد. نتایج حاصل از هنجاریابی نشان داد که پرسشنامه، از اعتبار و روایی مناسبی برخوردار است. نمره گذاری از گزینه "کاملاً موافقم" = ۴، "موافقم" = ۳، "تا حدودی" = ۲، "مخالفم" = ۱، "کاملاً مخالفم" = ۰ است. پایایی آزمون از طریق محاسبه آلفای کرونباخ برای دانشجویان ۸۴ درصد به دست آمده است. تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS18 در دو سطح توصیفی و تحلیلی و با محاسبه میانگین و انحراف استاندارد در قالب جداول توزیع فراوانی و تحلیل آن ضریب همبستگی پیرسون بررسی شد.

یافته‌ها

۹۷ نفر دانشجوی دختر و ۴۳ پسر با میانگین سنی 21 ± 0.7 سال بررسی شدند. در جدول ۱ میانگین نمرات دانشجویان در ۱۴ مؤلفه مکانیسم‌های دفاعی به طور کامل آورده شده است. با توجه به یافته‌های جدول ۱، زیرمقیاس واپس رانی با $22/45$ دارای بالاترین میانگین و خیال‌بافی با $12/37$ دارای پایین‌ترین میانگین در میان مکانیسم‌های دفاعی پاسخگویان بودند.

بر طبق یافته‌های جدول ۲ جهت‌گیری درونی با $20/32$ دارای بالاترین میانگین و جهت‌گیری بیرونی با $17/70$ دارای پایین‌ترین میانگین بود. تمامی ۱۴ مؤلفه مکانیسم‌های دفاعی با جهت‌گیری مذهبی دارای ارتباط منفی (معکوس) بودند، ولی این ارتباط فقط در خصوص دو مولفه "جابجایی" و "خیال‌بافی" معنی‌دار بود ($P < 0.05$) (جدول ۳).

ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که ارتباط منفی ولی غیرمعنی‌داری، بین متغیرهای نگرش مذهبی و مکانیسم‌های دفاعی وجود دارد ($P = 0.321$)، یعنی نگرش مذهبی بالا تا حدودی باعث می‌شود افراد کمتر از مکانیسم‌های دفاعی استفاده نمایند.

بحث

دین یک نظام عمل مبتنی بر اعتقادات است که در قلمرو و ابعاد فکری و اجتماعی از جانب خداوند برای انسان‌ها در مسیر رشد و کمال به جانب الوهیت ارسال شده و شامل عقاید، باورها، نگرش‌ها و رفتارهاست که با هم پیوند داشته و در تدارک احساس جامعیت برای فرد عمل می‌کنند (۱۱). بسیاری از مشکلات زندگی انسان‌ها با عوامل روان‌شناختی از جمله

مؤلفه‌های ۱۴ گانه مکانیسم دفاعی را با جهت‌گیری دینی مذهبی بالا بر اشتباهات خود سرپوش گذاشته و واقع‌بین‌ترند. سنجیده و نتایج حاصل بیانگر آن است که افراد با نگرش

REFERENCES

1. Kermani Mamazandy Z, Danesh E. The impact of religious attitudes and sensation seeking on marital adjustment of married teachers in Pakdasht city. *Psychological Studies* 2011; 2: 129-154.
2. Thompson I. Mental health and spiritual care: Proquest Nursing. *Journals art & science* 2008; 9: 33- 38.
3. Golparvar M, Khaksar S. Public health is a function of students' religious orientation, religiosity, and procedural and distributive just world beliefs. *Islam and Psychology Studies* 2010; 4: 45.
4. Alborz M, Barley B. Gifted religious autonomy compared with normal students in the city of Shiraz. *Psychological Studies* 2011; 2:84.
5. Sohrabi F, Taleghani A, Mehrabi S. Comparative study of the relationship between religious orientation (internal - external) with the hardiness of students. *Psychological Studies* 2006; 2: 156.
6. Qian AR. Religious orientation and boundaries of family communication. *Psychology and Religion* 2008; 3: 95.
7. McCormick J. Religious orientation and locus of control, presented at the Australian Association for Research in Education Annual Conference, 2011: 22.
8. Vaillant GE. Ego mechanisms of defense and personality psychopathology. *J Abnorm Psychol* 1994; 103: 44-50.
9. Allport G. *The person in psychology*. Boston, Beacon Press, 1968.
10. Andrews G, Singh M, Bond M. The defense style questionnaire. *J Nerv Ment Dis* 1993; 14: 246-56.
11. Bahonar, N. Religious concepts along with the developmental psychology. Printing. Tehran: Publication sphere: Shahidi, SH, Hamdyeh, M. *Principles of mental health*. 1st ed. 2011.
12. Shamloo S. *Mental health*. Tehran: Roshd 2002: 94.
13. Ghaderi, D. The relationship between religious orientation and happiness of the elderly. *Journal of Aging* 2011; 18:5.
14. Argyle M. *The Psychology of Happiness*. London: Rutledge 2001.
15. Lowental KM. Are Woman More Religious than Men? Gender Differences in Religious activity among different Religious groups in the UK. *Personality & Individual differences* 2002; 132: 133-139.
16. Golzari. Construct and validate a scale practice of religious beliefs [PhD thesis]. Tehran: Allameh Tabatabai University, 1998.